

Piotr Sadowski

Filozfia prawa w życiu i nauczaniu Ulpiana

Zeszyty Prawnicze 8/1, 81-108

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR SADOWSKI

Uniwersytet Opolski

FILOZOFIA PRAWA W ŻYCIU I NAUCZANIU ULPIANA

Filozofia prawa¹, w powiązaniu z aksjologią, filozofią człowieka, filozofią kultury, metafizyką, filozofią społeczną czy filozofią polityki, szuka odpowiedzi na pytania, o to czym jest prawo, prawo w ogóle, w tym prawo natury. Pyta także o legitymizację stosunków prawnych, praworządność i odpowiedzialność prawną. Zastanawia się nad rolą prawa w życiu człowieka. Jej czynnikami konstytutywnymi są: zagadnienia definicji, przyczyn powstania, funkcji, obowiązywalności, klasyfikacji prawa, jak i stosunek prawa do nieprawnych norm postępowania². Refleksja nad prawem towarzyszyła człowiekowi od zarania dziejów. Od przedfilozoficznych spekulacji, poprzez wzmożone kontakty handlowe, poznawanie innych narodów, zawieruchy polityczne, reformy społeczno-gospodarcze³, starożytni doszli do wypracowania pierwszego systemu filozoficzno-prawnego. Według H. Waśkiewicz nie został

¹ „Nauka, która bada prawo przez jego pierwsze przyczyny”, H. WAŚKIEWICZ, *Historia filozofii prawa. Filozofia prawa starożytnego świata pogańskiego*, I: *Grecja – okres najwcześniejszy i helleński*, Lublin 1960, s. 5.

² Zdaniem H. Waśkiewicz „o istnieniu filozofii prawa można mówić wtedy, gdy w toku badań nad prawem poruszane są przynajmniej niektóre z wymienionych problemów, przy czym warunkiem niezbędnym jest, aby problemy te były formułowane oraz rozwiązywane wyłącznie na płaszczyźnie rozumowej”, I.S. GRAT, *Hanna Waśkiewicz jako historyk filozofii prawa*, «Miscellanea historico-iuridica» 1 (2003), s. 117-118.

³ I.S. GRAT, *op. cit.*, s. 118-120.

on wypracowany przez Greków, ale przez Rzymian. Chociaż filozofowie greccy zajmowali się wieloma kwestiami prawnymi, np.: problemem państwowej doniosłości prawa (Sokrates), zagadnieniem istnienia prawa w państwie idealnym (Platon), prawem jako wyłączną normą postępowania istot rozumnych, oddzieleniem prawa natury od praw przyrody i nadaniem mu charakteru normy moralnej (Arystoteles), to jednak nie stworzyli dzieła przedstawiającego filozofię prawa, w takim zakresie, w jakim uczynił to Marek Tulliusz Cynceron w dziele *De legibus*⁴. Jednak pozycja filozofii prawa w jurydycznym systemie rzymskim nie zawsze była oceniana jako mocna. W. Litewski, uważał, że teoretyczne i filozoficzne pojęcia i konstrukcje nie stały się przedmiotem osobnych studiów i opracowań jurystów rzymskich, choć były im znane⁵. R. Sobański pisał, że „Rzymianie nie stworzyli żadnej filozofii prawa, ich prawo było tworem przede wszystkim jurysprudencji”⁶. Jednak pogląd minimalizujący wpływy innych systemów normatywnych, w tym filozoficznych, na jurysprudencję rzymską, wydaje się obecnie nie do utrzymania⁷. M. Kuryłowicz twierdzi, że „jedność etyki i prawa jest jedną z charakterystycznych cech twórczej aktywności rzymskiej jurysprudencji”⁸.

Swoim artykułem chcę wykazać, że mąż stanu, polityk i historyk prawa, jakim był Ulpian, parał się także filozofią prawa. Jego dzieło dowodzi, że jurysprudencja tak bardzo szanowana w starożytnym Rzymie, przeplatała się z elementami filozofii, tak bardzo charakterystycznymi dla rzymskiej retoryki. Artykuł składa się z dwóch części:

⁴ I.S. GRAT, *op. cit.*, s. 119-120. Szerzej H. WAŚKIEWICZ, ‘*De legibus*’ Cicerona – pierwszy w dziejach myśli europejskiej system filozoficzno-prawny, «Roczniki Filozoficzne» 8.2 (1960), s. 39-52.

⁵ W. LITEWSKI, *Jurysprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 102-105; TENZE, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 51 Cynceron nie uważał za jurystę.

⁶ R. SOBAŃSKI, *Europa obojga praw*, Katowice 2006, s. 26.

⁷ A. KACPRZAK, J. KRZYNÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, ‘*Regulae iuris*’ Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej, red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 2001, s. 94.

⁸ M. KURYŁOWICZ, *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 176.

w pierwszej omawiam wpływ historii życia Ulpiana na jego poglądy filozoficzno-prawne, a w drugiej treść tychże poglądów. Kwestią filozoficznych konotacji działalności Ulpiana w literaturze przedmiotu zajmowali się już między innymi: M. Schermaier⁹, P. Pinna Parpaglia¹⁰, W. Waldstein¹¹, czy G. Falcone¹².

1. Ulpian urodził się najprawdopodobniej w Tyrze, na wybrzeżu Morza Śródziemnego – (obecnie Sur, na południu Libanu,) w mieście znanym w starożytności z kultu Baala-Melkarta, będącym ważnym ośrodkiem handlu morskiego¹³, produkcji statków, czy purpury zwanej tyryjską. O mieście tym wiele razy czytamy w Piśmie Św.: 2 Sm 5,11; 1 Krl 5,15: 32; 1 Krl 9,10:14; Ps 45,13; Iz 23; Ez 26; Mt 15,21, Łk 6,17; Dz 21,3-6¹⁴. O tym, że miasto, zdobywane przez różnych władców: Nabuchodonozora w VI wieku przed Chr. (po trzynastu latach oblężenia), Aleksandra Wielkiego w 332 r. przed Chr., (po siedmioletnim obleganiu), władane przez Ptolomeuszy – od 286 r. przed Chr., Seleucydów – od 197 r. przed Chr., a od 64 r. przed Chr. przez

⁹ M. SCHERMAIER, *Ulpian als „wahrer Philosoph“*, [w:] *‘Ars boni et aequi’*. *Festschrift für W. Waldstein*, Stuttgart 1993, s. 303-322.

¹⁰ P. PINNA PARPAGLIA, *Schopenhauer, Ulpiano e i filosofi*, «Labeo» 36 (1990), s. 370-382.

¹¹ W. WALDSTEIN, *Zum Problem der ‘vera philosophia’ bei Ulpian*, [w:] *‘Collatio Iuris Romani’*. *Études dédiées à Hans Ankum*, red. R. FEENSTRA, A.S. HARTKAMP, J.E. SPRUIT, P.J. SIJPESTEIJN, L.C. WINKEL, Amsterdam 1995, s. 607-617; por. też TENZE, *Römische Rechtswissenschaft und wahre Philosophie*, «Index» 22 (1994), s. 31-45.

¹² G. FALCONE, *La ‘vera philosophia’ dei ‘sacerdotes iuris’: Sulla raffigurazione ulpiana dei giuristi (D.I.I.I.I)*, «Annali Palermo» 49 (2004), s. 41-147.

¹³ Szerzej por. G. GARBINI, *I fenici. Storia e religione*, Napoli 1980, s. 65-69; G. BUNNENS, *Tyr e la mer*, «Studia Phoenicia» 1 (1983), s. 7-21.

¹⁴ Dz 21,3-6: „Zobaczyliśmy Cypr i zostawiliśmy go po lewej ręce, a płynąc do Syrii, przybyliśmy do Tyru, tam bowiem miano wylądować okręt. Odszukawszy uczniów, pozostaliśmy tam siedem dni, a oni pod wpływem Ducha odradzali Pawłowi podróż do Jerozolimy. Po upływie tych dni wybraliśmy się w drogę, a wszyscy z żonami i dziećmi odprowadzali nas za miasto. Na wybrzeżu padliśmy na kolana i modliliśmy się. Pożegnaliśmy się wzajemnie: myśmy weszli na okręt, a oni wrócili do swoich domów”.

Rzymian, było najprawdopodobniej miejscem jego urodzenia, dowiadujemy się z relacji jakie zostawił nam w swoich dziełach.

D. 50,15,1 pr. (Ulp. 1 *de censibus*): *Sciendum est, esse quasdam colonias iuris italici: ut est in Syria Phoenice splendidissima Tyrionum colonia (unde mihi origo est), nobilis regionibus, serie saeculorum antiquissima, armipotens, foederis quod cum Romanis percussit, tenacissima. Huic enim divus Severus et imperator noster ob egregiam in rem publicam, imperiumque Romanum insignem fidem, ius Italicum dedit.*

(Trzeba wiedzieć, że są kolonie na prawie italskim, jak np. w Syrii fenickiej najwspanialsza kolonia Tyryjczyków, skąd się wywodzę (*unde mihi origo est*) sławna w okręgu, od zawsze potężna i wierna przymierzu zawartemu z Rzymianami. Jej bowiem boski Sewer i nasz władca nadali prawo italskie z powodu znaczącej wierności i zasług wyświadczonych Rzeczypospolitej i rzymskiej władzy).

D. 45,1,70 (Ulp. 11 *ad ed.*): *Mulier quae dotem dederat populari meo Glabrioni Isidoro, fecerat eum promittere dotem, si in matrimonio decessisset, infanti: et decesserat constante matrimonio. Placebat ex stipulatu actionem non esse: quoniam qui dari non poterat, stipulari non poterat.*

(Pewna kobieta, która dała posag mojemu rodakowi Glabrianusowi Isidorusowi kazała mu obiecać ten posag dziecku, w przypadku gdyby zmarła w tym związku, co się faktycznie wydarzyło. Trzeba powiedzieć, że ta stypulacja nie ma wartości, ponieważ ten, który nie mógł mówić, nie mógł stypulować¹⁵).

¹⁵ K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*⁵, Warszawa 2000, s. 374-375 pisze: „w prawie klasycznym nie można było zastrzegać świadczenia na rzecz swoich dziedziców lub też obciążać tych dziedziców świadczeniem (G. 3,100). Takie stypulacje *post mortem* dopuścił w pełni dopiero Justynian (I. 3,19,13) ... Stypulacja dawnego i klasycznego prawa mogła dojść do skutku tylko pomiędzy osobami równocześnie obecnymi i to przez bezpośrednią wymianę ustnego pytania i odpowiedzi ... Osoby głuche i nieme nie mogły oczywiście brać udziału w akcie stypulacji”.

Jako, że w tekście (D. 50,15,1 pr.): Ulpian użył słów: *unde mihi origo est*, termin *origo*, nie pozwala twierdzić, z całą pewnością, że urodził się dokładnie w samym Tyrze. Słowo *origo* oznaczające pochodzenie czy miejsce pochodzenia, od połowy II wieku n.e. zaczęło nabierać znaczenia prawnego. Wedle *origo*, która mogła powstać przez urodzenie, przysposobienie, wyzwolenie, przyjęcie w poczet obywateli gminy, określano przynależność do gminy, jak i obowiązek wykonywania ciężarów publicznych. Można było mieć podwójną *origo*¹⁶. Analizowany tekst przedstawia Tyr jako kolonię na prawie italskim. Prawo italskie obowiązywało w italskich municypiach i koloniach obywateli rzymskich, w ostatnim wieku republiki, czy w czasach pryncypatu i pozwalało im na samorząd, wyjęcie spod nadzoru namiestnika prowincji, własność kwirytarną na gruntach i związanych z tym zasiedzeniem i mancyacją¹⁷.

O związkach Ulpiana z Syrią fenicką¹⁸, ojczyzną swojego pochodzenia, świadczy także inny jego tekst:

D. 50,16,192 (Ulp. 37 *ad ed.*): *Haec adiectio plurisve, non infinitam pecuniam continet, sed modicam: ut taxatio haec, Solidos decem plurisve: ad minutulam summam referatur.*

(Dodatkowa klauzula *plurisve* nie dotyczy nieskończonej sumy, lecz niskiej, tak aby to oszacowanie odnosiło się do bardzo małej sumy powyżej sumy 10 solidów).

W tekście pojawia się słowo *plurisve*, które było używane w języku mówionym starożytnej Syrii. Dodajmy, że *plurisve* zbliżone jest do łacińskiego przysłowka *plurius* – obficie więcej, czy *plurie(n)s* – wie-

¹⁶ W. LITEWSKI, s.v. *Origo*, [w:] *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 189.

¹⁷ W. LITEWSKI, s.v. *Ius Italicum*, [w:] *Słownik encyklopedyczny*, cit., s. 138-139; G. CRIFÒ, *Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista*, «ANRW» 2.15 (1976), s. 737-738 za pozbawione racji uważa przypuszczenia, że Ulpian mógł mieć pochodzenie żydowskie; por. także R. YARON, *Semitismus in Ulpian*, «TR» 55 (1987), s. 3-17.

¹⁸ Więcej na temat Fenicji J. WOLSKI, s.v. *Fenicja*, «Encyklopedia Kościelna» 5 (1989), kol. 118-120. Por. wykaz literatury na stronie: www.pheniciens.com/livres.htm.

lokrotnie. Zdaniem P. Frezza użycie takiegoż słowa świadczy o tym, że ten tekst Ulpiana powstał albo w Syrii, albo z myślą o syryjskim czytelniku¹⁹.

W II wieku po Chr. imię Ulpian było dość popularne w Imperium Rzymskim, a do jego rozpowszechnienia przyczynił się, panujący w latach 98-117, cesarz Trajan (*Marcus Ulpius Traianus*). *Domitius*²⁰ *Ulpianus* – bo tak brzmi pełniejsze imię sławnego jurysty rzymskiego, zdaniem niektórych badaczy mógł urodzić się między 163 r. a 170 r. po Chr.²¹ Jednak nie dysponujemy wystarczającymi przesłankami by dokładnie określić faktyczną datę jego narodzin.

Na temat młodości Ulpiana wiele nie potrafimy powiedzieć. Zapewne pochodził z zamożnej rodziny²². Hipotetycznym jest miejsce, w którym Ulpian zgłębiał naukę prawa. Mogło to mieć miejsce w Tyrze, Bejrucie²³, czy jeszcze gdzie indziej. Niektórzy przypuszczają, że mógł nie tylko studiować, ale także i nauczać w Bejrucie²⁴. Jednak zdaniem G. Crifò, takie twierdzenie wynika z rozumowania, że najwybitniejsi

¹⁹ P. FREZZA, *Notae. La cultura di Ulpiano*, «SDHI» 34 (1969), s. 364-366.

²⁰ Imię *Domitius* wywodzi się od nazwy rodowej *Domitijuszy*. Wielu przedstawicieli tego rodu piastowało zaszczytny urząd konsula.

²¹ Szerzej G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 739.

²² Por. K. KOLAŃCZYK, *O pochodzeniu i stanowisku społecznym prawników rzymskich*, «CPH» 7.1 (1955), s. 227-284, według którego od początku pryncypatu do połowy II w. po Chr. wśród czołowych prawników rzymskich przeważają przedstawiciele stanu senatorskiego. Nieliczni byli wówczas ekwitami; s. 247-248. W drugiej połowie II w. przewagę uzyskali ekwici; s. 249. Natomiast o przynależności społecznej prawników prowincjonalnych w czasach Ulpiana nie wiele można powiedzieć; s. 253; W. KUNKEL, *Herkunft und soziale Stellung der Römischen Juristen*, Weimar 1952, s. 248 uważał, że Ulpian mógł wywodzić się z rodziny rzymskich lub italskich kupców. Na temat Ulpiana por. także T. GIARO, *s.v. Ulpianus*, «NPEA» 12.1 (2002), s. 980-981.

²³ P. FREZZA, *op. cit.*, s. 375.

²⁴ Takie stanowisko prezentuje przykładowo F.P. BREMER, *Die Rechtslehrer u. Rechtsschulen im römischen Kaiserreich*, Berlin 1868, s. 87-88, cyt. za P. COLLINET, *Histoire de l'école de droit de Beyrouth*, Paris 1925, s. 19. Co więcej, oprócz Ulpiana profesorami prawa w Bejrucie mielibyby być Papinianus, Scaevola czy Tryphonius. Już Hase, p. 86 odrzucał hipotezę dawnych autorów, że w Bejrucie miałby nauczać sam Jezus, cyt. za P. COLLINET, *op. cit.*, s. 120 przyp. 1.

juryści zwykle uczyli w słynnych szkołach, a tak przecież nie zawsze musi być²⁵. Nie ulega wątpliwości, że szkoła prawa w Bejrucie odegrała wielką rolę w historii nauczania prawa. Źródła historyczne już z połowy III wieku po Chr. mówią o jej istnieniu. Grzegorz Cudotwórca w *Mowie pochwalnej na cześć Orygenesesa* opisał, jak po ukończeniu szkoły retorycznej miał udać się do Bejrutu²⁶, do miasta, które „ma rzymski charakter” i w którym znajduje się „uznana uczelnia prawnicza”²⁷. W szkole retorycznej od nauczyciela łaciny i prawa rzymskiego Grzegorz usłyszał że nauka prawa będzie dla niego „wsparciem w drodze (wiatykiem)”²⁸ niezależnie od tego, kim zechce być. Nie wiemy, czy w czasach Ulpiana szkoła prawa w Bejrucie już istniała. Jednak skoro w połowie III wieku po Chr. jej sława sięgała daleko poza Syrię, o czym wiemy dzięki przekazowi *Thaumaturgosa*, to słusznie można przypuszczać, że działała już pod koniec II wieku.

Nie wiele wiemy na temat okresu poprzedzającego przybycie Ulpiana do Rzymu. Nie wiemy kiedy to nastąpiło, ani w jakich okolicznościach²⁹. Nie ulega wątpliwości, że w tamtym czasie wpływy syryjskie były dość duże w Imperium Rzymskim. Septymiusz Sewer (cesarz od 193 r.), po śmierci pierwszej żony, ożenił się w 187 r.

²⁵ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 740.

²⁶ Studiowania w Bejrucie Grzegorz Cudotwórca nie rozpoczął. Przed rozpoczęciem nauki miał towarzyszyć swojej siostrze w podróży do Cezarei Palestyńskiej, miasta rozbudowanego przez Heroda Wielkiego, od 13 r. przed Chrystusem – stolicy politycznej i wojskowej Judei. Szerzej na temat Cezarei Palestyńskiej, B. FILARSKA, H. LANGKAMMER, s.v. *Cezarea Palestyńska*, «Encyklopedia Kościelna» 3 (1989), kol. 40. W tym mieście Grzegorz zachwyił się nauczaniem Orygenesesa i tam już pozostał na jakiś czas. Zdaniem P. COLLINET, *op. cit.*, s. 27 mylili się ci, którzy uważali, że Grzegorz Cudotwórca studiował w Bejrucie j np.: św. Hieronim, Sokrates Scholastyk, czy Kasjodor.

²⁷ GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *Mowa pochwalna na cześć Orygenesesa*, Kraków 1998, s. 57.

²⁸ GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *op. cit.*, s. 56.

²⁹ Szerzej F.P. BREMER, *Ulpian's Verhältnis zu Gallia*, «ZSS» 4 (1883), s. 84-91, który uważał, że Ulpian mógł sprawować jakąś funkcję w Galii, gdyż miał dobrą znajomość tegoż rejonu.

z syryjką Julią Domną, która dała mu dwóch synów Karakallę i Getę. Z Syrii mógł wywodzić się książę jurystów rzymskich Papinianus³⁰, przyjaciel serdeczny Septymianusa Sewera, a zdaniem niektórych, jak czytamy w *Historia Augusta*, (*Antoninus Caracalla*, VIII)³¹, także spokrewniony z nim poprzez Julię Domnę.

Źródła jurydyczne (D. 40,2,8)³² informują nas o uczestnictwie Ulpiana w akcie *manumissio*³³. Jednak nie można określić, kiedy miało to miejsce. Taki akt mógł dokonać się nie tylko w młodości Ulpiana, ale także i w późniejszym czasie i nie musiał mieć związku z jakąś funkcją urzędniczą³⁴.

Jakie funkcje zatem Ulpian na pewno pełnił? Był członkiem *consilium* cesarskiego. W D. 4,2,9,3 w kontekście rozważań nad możliwością zanegowania ochrony pretorskiej w przypadku czynności prawnych naznaczonych przemocą, a przyznania jej ofiarom takiej przemocy, napisał *sed ex facto scio*³⁵.

³⁰ Zdaniem W. LITEWSKIEGO, *Jurisprudencja rzymska*, cit., Kraków 2000, s. 147 nie pewnego nie potrafimy powiedzieć o pochodzeniu Papiniana, zwłaszcza czy pochodził z Syrii czy Afryki. Szerzej na temat Papiniana E. COSTA, *Papiniano. Studio di storia interna del diritto romano*, I: *La vita e le opere di Papiniano*, Roma 1964.

³¹ SHA, *Vita Ant. Car.* 8,1-3: *Scio de Papiniani nece multos ita in litteras rettulisse, ut caedis non adsciverint causam, aliis alia referentibus; sed ego malui varietatem opinionum edere quam de tanti viri caedi reticere. Papinianum amicissimum fuisse imperatori Severo eumque cum Severo professum sub Scaevola et Severo in advocazione fisci successisse, ut aliqui loquuntur, ad finem etiam per secundam uxorem, memoriae traditur; et huic praecipue utrumque filium a Severo commendatum atque ob hoc concordiae fratrum Antoninorum fuisse*

³² D. 40,2,8 (Ulp. 5 *ad ed.*): *Ego cum in villa cum praetore fuisset, passus sum apud eum manumitti, etsi licitoris praesentia non esset.*

³³ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 740.

³⁴ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 743.

³⁵ D. 4,2,9,3 (Ulp. 11 *ad ed.*): *Sed quod praetor ait ratum se non habiturum, quatenus accipiendum est videamus. Et quidem aut imperfecta res est, licet metus intervenerit, ut puta stipulationem numeratio non est secuta, aut perfecta, si post stipulationem et numeratio facta est aut per metum accepto debitor liberatus est vel quid simile contigerit quod negotium perficeret. Et Pomponius scribit in negotiis quidem perfectis et exceptionem interdum et actionem competere, in imperfectis autem*

Po 193 r. po Chr., podobnie jak Paulus był asesorem Papiniana jako prefekta gwardii pretoriańskiej, czyli doradcą odznaczającym się znajomością prawa³⁶. Czytamy o tym w *Historia Augusta*, (*Vita Nigri VII*, 4) *quod postea Severus et deinceps multi tenuerunt, ut probant Pauli et Ulpiani praefecturae, qui Papiniano in consilio fuerunt ac postea, cum unus ad memoriam, alter ad libellos paruisset, statim praefecti facti sunt*, jak i w *Historia Augusta*, (*Vita Alex XXVI*, 5)... *Paulum et Ulpianum in magno honore habuit, quos praefectos ab Heliogabalo alii dicunt factos, alii ab ipso. 6 nam et consiliaris Alexandri et magister scrinii Ulpianus fuisse perhibetur, qui tamen ambo assessores Papiniani fuisse dicuntur*.

Ulpian pełnił także, najprawdopodobniej w latach 202-209³⁷, funkcję naczelnika sekcji kancelarii cesarskiej – *magister libellorum*, zajmując się odpowiedziami na prośby i wnioski osób prywatnych, w tym sporządzaniem reskryptów.

W czasach panowania cesarza Heliogabala (218-222), urodzonego w 204 r. w Emesie (Syria), został wygnany z Rzymu, jak czytamy o tym w *Historia Augusta*, (*Vita Antonini Heliogabali*, XVI). Powodem oddalenia, jeśli można wierzyć tym relacjom, było to, że „Ulpian był tym, kim był, czyli człowiekiem uczciwym”³⁸. Jarosław Rominkiewicz uważa, że przyczyną usunięcia Ulpiana z otoczenia Heliogabala czy nawet wygnania mogły być jego bliskie więzy z młodym Aleksandrem³⁹.

Po śmierci cesarza Heliogabala, która nastąpiła w marcu 222 r., gdy władzę otrzymał jego adoptowany syn Aleksander Sewer, Ulpian został

solam exceptionem. Sed ex facto scio, cum Campani metu cuidam illato extorsissent cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab imperatore nostro posse eum a praetore in integrum restitutionem postulare, et praetorem me adsidente interlocutum esse, ut sive actione vellet adversus Campanos experiri, esse propositam, sive exceptione adversus petentes, non deesse exceptionem. Ex qua constitutione colligitur, ut sive perfecta sive imperfecta res sit, et actio et exceptio detur.

³⁶ W. LITEWSKI, s.v. *Adsessores (assesores)*, [w:] *Słownik encyklopedyczny*, cit., s. 17.

³⁷ W. LITEWSKI, *Jurysprudence rzymska*, cit, s. 154.

³⁸ ... *removit et Ulpianum iuris consultum ut bonum virum ...*

³⁹ J. ROMINKIEWICZ, *Domicjusz Ulpian*, [w:] *Wybitni prawnicy na przestrzeni wieków*, red. M. MARSZAŁ, J. PRZYGODZKI, Wrocław 2006, s. 14.

odwołany z wygnania. Został tutorem niedojrzałego cesarza i członkiem jego *consilium*⁴⁰. Cieszył się tak wielkim zaufaniem cesarza i jego matki, że mógł przebywać w towarzystwie cesarza bez asysty ochrony. Ulpian stał się także *praefectus annonae*, czyli urzędnikiem odpowiadającym za zaopatrzenie miasta Rzymu w żywność, zwłaszcza zboże. W związku z tą funkcją przysługiwało mu przynależne do niej sądownictwo cywilne i karne. (C. 8,37,4): *Imperator Alexander Severus. Secundum responsum domitii ulpiani praefecti annonae iuris consulti amici mei ea, quae stipulata est, cum moreretur, partem dimidiam dotis cui velit relinquere, reddi sibi, cum moreretur, eam partem dotis stipulata videtur.* * ALEX. A. SABINAE. * <A 222 PP. II K. APRIL. ALEXANDRO A. CONS.>. W *Historia Augusta, Vita Alex. Severi*, XV czytamy, że cesarz chciał aby sprawy sądowe, zanim trafią do niego były zbadane przez przewodniczących trybunałów, słynnych jurystów jemu wiernych, wśród których pierwszym był Ulpian. Wreszcie, z końcem 222 r. Ulpian został *praefectus praetorio*⁴¹, czyli dowódcą gwardii cesarskiej i najwyższym urzędnikiem w administracji cesarskiej i sądownictwie.

O funkcjach, jakie przyszło pełnić Ulpianowi dowiadujemy się nie tylko z tekstów zawartych w *Corpus Iuris Civilis*, ale także ze źródeł epigraficznych – inskrypcji wyrytej i dobrze zachowanej na kolumnie, jaka znajduje się w Tyrze, zdaniem niektórych pochodzącej już z III w.

⁴⁰ SHA, *Vita Alex. Sev.* 51,4: *Ulpianum pro tutore habuit, primum repugnante matre deinde gratias agente, quem saepe a militum ira obiectu purpurae suae defendit, atque ideo summus imperator fuit quod eius consiliis praecipue rem publicam rexit;* Por. także SHA, *Vita Alex. Sev.* 31,2-3: *... post epistulas omnes amicos simul admisit, cum omnibus pariter est locutus, neque umquam solum quemquam nisi praefectum suum vidit, et quidem Ulpianum, ex assessore semper suo causa iustitiae singularis. 3 cum autem alterum adhibuit, et Ulpianum rogari iussit.*

⁴¹ “*Praefectus praetorio*. Prefekt pretorianów. Za pryncypatu był to najpierw dowódca gwardii cesarskiej. Pochodził z ordo equester. Ilość prefektów pretorianów wahała się od jednego do czterech. Zwykle powoływano dwóch, gdyż ich faktyczna władza była silna i mogła być niebezpieczna nawet dla cesarza. Od drugiej połowy II w. n.e. stali się oni zastępcami władcy jako najwyżsi urzędnicy w administracji cesarskiej i sądownictwie”, W. LITEWSKI, s.v. *Praefectus praetorio*, [w:] *Słownik encyklopedyczny*, cit., s. 207.

po Chr⁴². Na kolumnie tej znajdujemy wygrawerowany napis: *Domitio Ulpiano, praefecto / pretorio, eminentissimo viro / iurisconsulto item praefecto / annonae sacre Urbis, Sederia / Felix Aug(usta) Tyrrior(um) col(onia) metropol(is), p(a)tria*⁴³. M. Chéhab napisał: „Jest naturalne, by dumne ze swojego rodaka organizacje kraju pochodzenia, wzniosły, jednemu ze swoich żyjących, ku jego czci taki pomnik”⁴⁴.

Rzymski jurysta Ulpian nie jest postacią tożsamą ze św. Ulpianem z Tyru, o którym wspomina Euzebiusz z Cezarei. Święty męczennik, na początku IV wieku, został poddany torturom i karze skórzanego worka (*O Męczennikach Palestyńskich* 5,1)⁴⁵. Nie ma natomiast jedynomyślności w utożsamieniu Ulpiana jurysty z Ulpianem sofistą – bohaterem utworu Athenaios *Bankiet sofistów*. Według W. Litewskiego Ulpian jurysta „nie był identyczny ze wspomnianym przez Athenaios sofistą Ulpianem z Tyru”⁴⁶. Zdaniem G. Crifò, chociaż Athenaios przedstawił inaczej śmierć sofisty, niżli miała ona faktycznie miejsce w przypadku Ulpiana jurysty to jednak mogło to wynikać z konwencji

⁴² M. CHRISTOL, *Entre la cité et l'empereur: Ulpian, Tyr et les empereurs de la dynastie sévérienne*, [w:] *Consuetudinis amor. Fragments d'histoire romaine (IIe-VIe siècles) offerts à Jean-Pierre Callu*, red. F. CHAUSSON, É. WOLFF, Rome 2003 (*Saggi di storia antica* 19) twierdzi, że M.H. Chéhab datuje kolumnę z Tyru na rok poprzedzający 223, s. 167 przyp. 9.

⁴³ M.H. CHÉHAB, *Note additionnelle. Inscription en l'honneur d'Ulpian*, [w:] M.H. CHÉHAB, *Fouilles de Tyr. La nécropole. I. L'arc de triomphe*, «Bulletin du Musée de Beyrouth» 33, s. 126. Wymiary kolumny: długość – 3,91, średnica: 0,59. Wymiary inskrypcji: długość – 0,54, wysokość 0, 82 do 0,91. Wymiary liter: wysokość maksymalna – 0,08, wysokość minimalna – 0,03.

⁴⁴ M.H. CHÉHAB, *op. cit.*, s. 129; A. CHASTAGNOL, J. VEZIN, *L'inscription d'Ulpian à Tyr*, «Bull. Soc. Nationale des Antiquaires de France» 1991, s. 238-251.

⁴⁵ EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia Kościelna. O Męczennikach Palestyńskich*, Kraków 1993, reprint z 1924, s. 472: „W tym samym czasie i w tych samych dniach, w mieście Tyrze, młodzieniec, imieniem Ulpianus, po strasznych torturach i wielu okrutnych biczowaniach został razem z psem i aspidą, rodzajem żmiji jadowitej, zaszyty w surową skórę wołową i również wrzucony do morza. Dlatego zdaje mnie się, że i o nim godzi się wspomnieć przy opisie męczeństwa Afijanosa”; por. A. DEBIŃSKI, *Poena cullel w rzymskim prawie karnym*, «Prawo Kanoniczne» 37.3-4 (1994), s. 144.

⁴⁶ W. LITEWSKI, *Jurysprudencja rzymska*, cit., s. 154.

utworu, a „nadzwyczajna dokładność i fanatyczny puryzm” sofisty odpowiadały cechom jurysty. Stąd też autor ten opowiadał się za identycznością Ulpiana sofisty z Ulpianem jurystą⁴⁷.

Ulpian najprawdopodobniej posiadał willę – obok *Punicum*, na terenie dzisiejszego miasta Santa Marinella niedaleko Rzymu. Ta wywodząca się z czasów etruskich osada, była przystanią Kartagińczyków, mieszkańców kolonii, założonej niegdyś przez Fenicjan z Tyru. Podczas wykopalisk odnaleziono tam inskrypcję *CNDOMITAN. NIVLPIANI* czyli imię *Gneus Domitius Annius Ulpianus*⁴⁸. Na ruinach rzymskiej willi, w XV wieku zbudowano zamek, zwany dzisiaj Castello Odescalchii, od XIX-wiecznych i aktualnych właścicieli. Zdaniem G. Crifò „nie ma w tym nic dziwnego, że wspaniały jurysta, wysoki urzędnik, tutor młodego cesarza Aleksandra, senator, jak go określają starzy pisarze, *imperii quasi collega*, posiadałby niedaleko od Rzymu, w miejscu, które rozwijało się dzięki portowi trajkańskiemu, luksusowe zamieszkanie”⁴⁹. Jednak ta hipoteza wymagałaby bardziej przekonujących dowodów. Możliwe, że właśnie w tym miejscu Ulpian spędził czas swojego wygnania z Rzymu.

Ulpian zginął śmiercią tragiczną. Do niedawna uważano, że pretorianie zamordowali Ulpiana na oczach cesarza w 228 r. Jednakże, według ostatnio ujawnionych danych, już w 223 r. został on zamordowany przez pretorianów w czasie kolejnego buntu, który wyprzedził kryzys, w wyniku którego nastąpił upadek cesarza Aleksandra Severusa. W 1966 r. ukazała się publikacja, pewnej łacińskiej *professio*, dokonanej w Aleksandrii – tzw. fragmentu *Oxyrhyncus papyri*, w której czytamy o deklaracji M. Aureliusza Marsusa narodzin jego syna Sarapiusa, uczynionej przed M. Aureliuszem Epagathusem – *praefectus Aegypti*. Było to w roku 224 po Chr., gdy konsulami byli wzmiankowani w *professio* *Ap. Claudius Iulianus* i *L. Bruttius*

⁴⁷ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 734, choć przy świadomości, że wielu badaczy takiego stanowiska nie popiera.

⁴⁸ Inskrypcja została przytoczona w «Abeken, Bull. Dell'Ist.» 1838, 1; 1839, 85. in CIL XI 3587, por. G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 738.

⁴⁹ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 738-739.

Crispinus. W tymże 224 r. *Epagathus* przestał być prefektem Egiptu. Zdaniem Modrzejewskiego i Zawadzkiego śmierć Ulpiana musiała nastąpić przed majem czy czerwcem 224 r. Tym samym zniwelowali oni wartość przekazu Kasjusza Diona, według którego Ulpian żyłby jeszcze w 227 r.

Ulpian stał się poniekąd ofiarą reform, jakie za jego namową przeprowadzał Aleksander Sewerus. Po tragicznej śmierci Heliogabala Aleksander nie tylko zmieniał urzędników, ale i zmniejszał ich liczbę aby zaoszczędzić na finansach państwa. Usuwał nieuczciwych sędziów, a śmiercią karał trybunów winnych czerpania niedozwolonych korzyści z dochodów wojskowych⁵⁰. W tym czasie ogłoszono wiele ustaw podatkowych. W przypadku pożyczek odsetki, najprawdopodobniej miały wynosić 4% w skali roku⁵¹. Natomiast prefekci pretorianów stawali się także senatorami, tak aby zapobiec sytuacji, że jakiś senator miałby być sądzony nie przez senatora⁵². Polityka cesarza zmierzała do wzmocnienia państwowych struktur cywilnych kosztem wojskowych. Nie każdemu się to mogło podobać.

Okoliczności śmierci Ulpiana zostały opowiedziane przez Kasjusza Diona, który jednak w tym czasie nie przebywał w Rzymie⁵³. Napisał on: „Po tym jak (Ulpian) skazał na śmierć Flavianusa i Chrestusa, by móc po nich następować, został on sam zabity przez swoich pretorianów, którzy zaatakowali go nocą, nie pomogło to, że uciekł w pobliże cesarza i matki”. Natomiast Zosimos relacjonując to wydarzenie dodał: „ – nie są w stanie przedstawić dokładnie motywów ponieważ opowiedzieli różnie jego zachowanie – został zabity podczas rewol-

⁵⁰ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 771.

⁵¹ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 772.

⁵² SHA, *Vita Alex.* 21, 3-5: *Praefectis praetorii suis senatoriam addidit dignitatem, ut Viri Clarissimi et essent et dicerentur: quod antea vel raro fuerat vel omnino diu non fuerat, eo usque ut si quis imperatorum successorem praefecto praetorii dare vellet, laticlaviam eidem per libertum summitteret, ut in multorum vita Marius Maximus dixit. Alexander autem idcirco senatores esse voluit praefectos praetorii, ne quis non senator de Romano senatore iudicaret.*

⁵³ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 773-774.

ty, nie wystarczyła nawet obrona osobista cesarza⁵⁴. Szerszą wersję wydarzeń związanych ze śmiercią Ulpiana znajdujemy u Edwarda Gibbona, który twierdzi, że Ulpian, broniący praw ludności cywilnej został uznany za wroga żołnierzy. W atmosferze trzydniowych rozruchów ulicznych, wznieconych przez gwardzistów pretoriańskich, został pozostawiony sam sobie, gdy zagrozili oni ludowi spalaniem całego miasta. Nie pomogło mu schronienie się w pałacu cesarskim. Za jego śmiercią miał stać wpływowy Epagathus, którego pozbyto się z Rzymu, na krótko mianując go prefektem Egiptu, by następnie gdy zmalała jego popularność, móc go ukarać⁵⁵.

Kontekst historyczno-społeczny, w jakim przyszło żyć Ulpianowi stał się ważnym czynnikiem jego filozoficznej koncepcji prawa. Czasy rzymskiego jurysty były sprzyjające tak dla rozwoju prawa, jak i filozofii. Jeszcze przed sięgnięciem Ulpiana po najwyższe urzędy państwowe, władzę w Imperium sprawowali jego rodacy. Lata największej aktywności naukowo-politycznej Ulpiana to czasy panowania przedstawicieli dynastii seweriańskiej: Sptymiusza Sewera (193-211), Karakalli (211-217), Gety (211-212), Heliogabala (218-222), Aleksandra Sewera (222-235).

Septymiusz Sewer, który pojął za żonę Syryjkę, posiadał wiedzę prawną⁵⁶. Jako dziecko lubił bawić się w trybunał sądowy. Po wojnie domowej z Pesceniuszem Nigrem, uprzywilejował miasta, które opowiedziały się za nim (Tyr, Laodyceę), na niekorzyść Antiochii i Bejrutu⁵⁷. Do se-

⁵⁴ Cyt. za G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 774.

⁵⁵ Szerzej E. GIBBON, *Zmierzch cesarstwa rzymskiego*³, Warszawa 1995, s. 123.

⁵⁶ Szerzej J.P. CORIAT, *Le Prince législateur. La technique législative des Sévères et les méthodes de création du droit impérial à la fin du principat*, Rome 1997.

⁵⁷ W 193 r. doszło do wojny domowej między Septymiuszem Sewerem, a Pesceniuszem Nigrem – dalsze działania 194 r. „Antiochia i Berytus postawiły na Nigra, Laodycea i Tyr uznały Septymiusza. Po zwycięstwie tego ostatniego szczególnie surowa kara dotknęła Antiochię, wielką półmilionową stolicę, która utraciła prawa miejskie i została włączona do terytorium sąsiedniej Laodycei, obdarzonej w nagrodę za lojalność statusem kolonii z zaszczytnym przydomkiem Septima. Prócz przymierza z Nigrem nie wybaczył Sewerus złośliwym Antiocheńczykom i tego, że naśmiewali się zeń gdy sprawował w Syrii funkcję legata”, T. KOTULA, *Septymiusz*

natu powołał między innymi senatorów z Syrii⁵⁸. Wielką rolę na jego dworze odgrywał książę jurystów rzymskich Papinianus. W czasach panowania Karakalli doszło w 212 roku do ogłoszenia edyktu Karakalli – tzw. *Constitutio Antoniniana*, w której prawa peregrynów zostały zrównane z prawami obywateli Rzymu, poza tzw. *peregrini deditici*. Był to miły krok w rozwoju koncepcji praw człowieka. Ulpian odnotował to wydarzenie.

W 22 księdze *ad edictum* (D. 1,5,17) czytamy: *In orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antoni cives Romani effecti sunt*⁵⁹.

Czas panowania dynastii seweriańskiej to czas nauczania najwybitniejszych jurystów rzymskich. Co więcej żona Septymiusza Sewera – Julia Domna (150/160-217), nazywana przez Filostrata, „kobietą filozofem” chętnie przebywała w towarzystwie uczonych i artystów. Nacechowana intelektualnym niepokojem i stałym pogłębianiem wiedzy, przebywając w Antiochii, otaczała się filozofami⁶⁰. Niewykluczone, że Ulpian był jednym z uczestników spotkań naukowego kręgu Julii Domny, obok Julii Maesy, Julii Soemias – Bassiany, Julii Mammei, Filostrata, Galena, Serena Sammonicusa, Antypatra z Hierapolis, Oppiana, czy innych⁶¹.

Syria fenicka w czasach współczesnych Ulpianowi była związana także z filozofem takiej miary jak Orygenes, czy chronologicznie późniejszym Porfiriuszem⁶². Choć nie ma dowodu na to by Ulpian spotkał

Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 42; por. także R. ZIEGLER, *Antiocheia, Laodicea und Sidon in der Politik der Severer*, «Chiron» 8 (1978), s. 493-514.

⁵⁸ Niektórzy senatorowie mieli za złe cesarzowi, że do senatu wprowadził ludzi z Syrii czy Afryki. Jednak jak wykazali G.J. Murphy, G. Barbieri, G. Alföldy, za Septymiusza Sewera nadal przeważali w senacie Italikowie, mimo istotnie licznego napływu ludzi z Afryki i ze Wschodu, T. KOTULA, *op. cit.*, s. 90.

⁵⁹ Szerzej na ten temat V. MAROTTA, *Ulpiano e l'impero*, I, Napoli 2000, s. 165-198.

⁶⁰ T. KOTULA, *op. cit.*, s. 32.

⁶¹ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 735-736.

⁶² Szerzej W. TATARKIEWICZ, *Historia filozofii*, I: *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1988, s. 170.

się z Orygenesem, to dzięki relacji Euzebiusza z Cezarei wiemy, że Julia Mammea, siostrzenica Julii Domny, a matka cesarza Aleksandra Sewera, która uczyniła Ulpiana doradcą swojego syna, chciała w Antiochii spotkać się z Orygenesem (*Historia Kościelna* VI,21,3-4)⁶³. Nie dziwi nas zatem, że czasy nacechowane wielkim umiłowaniem prawa i filozofii, wydały myśliciela takiej miary jakim był Ulpian. Co więcej liczba ksiąg pozostawionych przez Ulpiana z zakresu prawa świadczy, że zajmował się prawem nie pod przymusem, ale z prawdziwej pasji. Co więcej charakteryzował się umiejętnością przetrwania czasów niesprzyjających mu gdy został odsunięty od sprawowanych funkcji w czasach Heliogabala.

2. Działalność pisarska Ulpiana rozwijała się najprawdopodobniej między 212 a 222 r., czyli w latach poprzedzających jego szczyt kariery politycznej. Ulpian był jurystą bardzo płodnym. W sumie napisał prawie 300 ksiąg. Jego sposób pisania był łatwy i zrozumiały. Większość jego pism powstała w czasach panowania Karakalli (212-217). W swoich dziełach objął całość prawa prywatnego.

Jest autorem: *Notae* do dzieł innych jurystów, np. do *Responsa Papiniana* i *Marcellusa*. W *Libri ad edictum praetoris* (83 księgi, w tym 2 poświęcone edyktowi edylów kurulnych), w których ograniczył się do *ius honorarium*, a opuścił dyskusję nad *ius civile*, czy też w *Libri ad Sabinum* (51 ksiąg) – gdzie zaprezentował *ius civile* swoich czasów, dokonał komentarza do dzieł Pomponiusza. Jego autorstwa są komentarze do trzech ustaw: *Ad legem Iuliam et Papiam* (21 ksiąg), *Ad legem Iuliam de adulteriis* (5 ksiąg), *Ad legem Aeliam et Sentiam* (4 księgi). Przypisywane są mu prace o charakterze wprowadzenia do prawa: *Responsa* (2 księgi), *Disputationes* (10 ksiąg), *Institutiones* (2 księgi),

⁶³ EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *op. cit.*, s. 277: „Matka cesarska, imieniem Mamea, była niewiastą wielce religijną. Gdy się sława Origenesa po całym rozchodziła świecie, tak że imię jego do uszu jej dotarło, zapragnęła gorąco i za zaszczyt sobie uważała poznać tego męża osobiście i przekonać się o jego tak powszechnie podziwianej znajomości rzeczy bożych. Podczas swego pobytu w Antiochji posłała do niego żołnierzy swej gwardji przybocznej i zawezwała go do siebie. Orygenes pozostał przy niej przez pewien czas i wykladał jej rozliczne zagadnienia, dotyczące chwały Pańskiej i mocy nauki bożej, a potem powrócił do zwykłych zajęć swoich”.

Regulae (1 księga). Jest autorem ksiąg poświęconych różnym urządcom: tzw. *Libri de officio: De officio proconsulis* (10 ksiąg), *De officio praefecti urbi* (1 księga), *De officio praefecti vigilum* (1 księga), *De officio quaestoris* (1 lub 2 księgi), *Liber singularis de officio consularum*, *De officio curatoris rei publicae*, *De officio praefecti urbi*. Pozostawił po sobie takie monografie jak: *De appellationibus* (4 księgi), *De fideicommissis* (6 ksiąg), *De sponsalibus* (1 księga), *De omnibus tribunalibus* (10 ksiąg). Sporną kwestią pozostaje autorstwo *Opiniones* (6 ksiąg). Dla Gothofredusa były one antologią poklasycznego jurysty⁶⁴. Ostatnio B. Santalucia w obszernej monografii starał się wykazać, że jest to jednak oryginalne dzieło Ulpiana – podręcznik dla namiestników prowincji. Zdaniem Rominkiewicza były dziełem poklasycznym. Zdaniem W. Litewskiego także *Regulae* i *Pandectae* są dziełami poklasycznymi.

Dzieła Ulpiana dostarczają wielu informacji na temat ustawodawczej działalności cesarzy: Septymiusza Sewera, Karakalli, Aleksandra Sewera. Ale przede wszystkim, te dzieła obficie zaznajamiają nas z doktryną prawie wszystkich jurystów rzymskich, którzy go poprzedzali. Jurysta cytował Sextusa Eliusza Katusa, Marcusa Iuniusa Brutusa, Iuniusa Graccanusa, Rutiliusa Rufusa, Quintusa Muciusa Scaevole, Aquiliusa Gallusa, Serviusa Sulpiciusa Rufusa, Aemiliusza Papiniana⁶⁵, i innych. Cytacje Ulpiana są czasami czynione bezpośrednio, a czasami z tzw. „drugiej ręki”⁶⁶. Ulpian pisał łatwo i zrozumiale. Na ogół uważa się, że nie był na tyle oryginalny co współczesny mu Paulus, którego nie cytował⁶⁷. Przy rozstrzyganiu kontrowersji potrafił być dość apodyktyczny. Charakterystyczne dla jego stylu są wyrażenia – *puto, arbitor*⁶⁸.

⁶⁴ Podobnie W. LITEWSKI, *Jurisprudencja rzymska*, cit., s. 155.

⁶⁵ Np. D. 33,7,12,23 (Ulp. 20 *ad Sab.*).

⁶⁶ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 753.

⁶⁷ Prof. A. DELL'ORO, *Tecniche compositive del Digesto: citazioni reciproche tra giuristi come Paolo e Ulpiano e richiami a Gaio*, «Rivista di Diritto Romano» 1 (2001), s. 1-13.

⁶⁸ W. LITEWSKI, *Jurisprudencja rzymska*, cit., s. 155.

Ulpian był mistrzem Modestyna, którego w *Lib. 37 ad edictum* (D. 47,2,52,20)⁶⁹ określił jako *studiosus meus*⁷⁰. W języku łacińskim *studiosus* oznacza – badacz, student, słuchacz, student prawa. Z wielkim respektem o Ulpianie wyrażał się sam Modestyn. Zaliczał go do κορυφαίον τιν νομικῶν (koryfeuszy prawa) (D. 27,1,13,2). Określał go κρᾶτιστος – największy, najlepszy (D. 26,6,2,5; D. 27,1,2,9; D. 27,1,4,1).

Olbrzymi dorobek naukowy Ulpiana spotykał się z różnymi ocenami. Dla A. Pernice Ulpian jawi się jako kompilator wcześniejszych dzieł prawniczych, dla P. Jörs jednym ze znaczniejszych jurystów klasycznych⁷¹. Ulpian potrafił korzystać z zastanego dorobku rzymskiej myśli jurydycznej. Świadczyło to o jego wysokim wykształceniu prawniczym.

Z dzieł Ulpiana wylania się obraz ich autora jako chętnie zajmującego się ideami filozoficzno-prawnymi. Ulpian zastanawia się nad tym czym jest prawo i czym jest sprawiedliwość? Przedstawiając pojęcia prawne nie ucieka od konwergencji prawa i moralności. Nie są mu obce kwestie praworządności, w tym praworządności karnej. Zgłębia zagadnienia sprawiedliwości procesualnej. Jego słowa czasami bezpośrednio, a kiedy indziej pośrednio, stały się bazą wciąż aktualnych paremii.

Przed wszystkim Ulpian zacytował w księdze pierwszej Instytucji, definicję prawa sformułowaną wcześniej przez Celsusa – *Ius est ars boni et aequi* – Prawo jest umiejętnością stosowania tego, co dobre i słuszne (D. 1,1,1 pr.). Definicja ta została umieszczona przez kompi-

⁶⁹ D. 47,2,52,20: *Si quis asinum meum coegisset et in equas suas tys gonyx dumtaxat xarin admisisset, furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit. Quod et Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi circa equos, quibus eiusdem rei gratia subiecisse quis equas suas proponebatur, furti ita demum teneri, si furandi animo id fecisset, si minus, in factum agendum.*

⁷⁰ I. ŽEBER, *Herennius Modestinus – ostatni klasyki jursprudencji rzymskiej*, [w:] *Wybitni prawnicy na przestrzeni wieków*, red. M. MARSZAŁ, J. PRZYGODZKI, Wrocław 2006, s. 23-24 uważa, że słowo „studiosus” może oznaczać jedynie zwolennika czyichś poglądów, a niekoniecznie ucznia.

⁷¹ W. BOJARSKI, W. DAJCZAK, A. SOKAŁA, ‘*Verba iuris*’. *Reguły i kazusy prawa rzymskiego*, Toruń 2000, s. 155-156.

latorów justyniańskich na początku Digestów Justyniana w tytule *De iustitia et iure*. Chociaż, dla niektórych w definicji tej brakuje szczegółowego omówienia czym jest prawo, to jednak definicja ta wskazuje na *bonum et aequitas*, jako na kryterium normy prawnej, które jest metaprawną kategorią filozoficzno-moralną. Tak aby jakaś *ars* zasługiwała na miano *ius*, winna charakteryzować się dobrem i słusnością.

Związek prawa z moralnością widzimy także w *Ulpianus libro secundo regularum* (D. 1,1,10,1) *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*, czyli Zasady prawa są następujące: żyć uczciwie, drugiemu nie szkodzić, każdemu oddać to co mu się należy. Wymogiem prawa w ujęciu Ulpiana jest uczciwe życie, nieszkodzenie drugiemu, oddanie każdemu tego co mu się należy. Natomiast nauka prawa według Ulpiana to znajomość spraw boskich i ludzkich oraz wiedza o tym co sprawiedliwe, a co niesprawiedliwe – *Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia* (D. 1,1,10,2). Zgłębianie prawa wymaga uszanowania integralności ludzkiej natury, elementów cielesnych, jak i pierwiastków duchowych człowieka, tego co przyziemne i tego co sakralne. W nauczaniu Ulpiana prawnik jest kapłanem sprawiedliwości, który winien znać się na jednym i na drugim wymiarze ludzkiej egzystencji. O prawnikach Ulpian napisał: „Dlatego ktoś słusznie nazwie nas kapłanami, ponieważ czcimy sprawiedliwość, wyznajemy dobro i słusność, oddzielamy to co szlachetne, od tego, co niesłuszne, rozgraniczamy między tym, co dozwolone a niedozwolone, pragniemy sprawić, by ludzie byli dobrzy nie tylko ze względu na obawę przed karami, ale także ze względu na zachętę, jaką stanowią nagrody; zajmujemy się, jeśli się nie mylę, filozofią rzeczywistą, a nie pozorną”⁷². W takim rozumieniu roli prawnika, nie można dopatrywać się

⁷² D. 1,1,1,1: *Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes*. Polskie tłumaczenie cyt. za M. KURYŁOWICZEM, ‘*Sacerdotes iustitiae*’, [w:] ‘*Ecclesia et status*’. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego, A. DĘBIŃSKI, K. ORZESZYNA, M. SITARZ Lublin 2004, s. 699.

tylko reminiscencji czasów gdy wiedza prawnicza była w starożytnym Rzymie, dostępna jedynie dla kapłanów, ale i uszanowania dorobku zsekularyzowanej już ówczesnie wiedzy jurystów rzymskich⁷³.

Ulpianowi zawdzięczamy także klasyczną definicję sprawiedliwości *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi* – Sprawiedliwość jest niezmienną i trwałą wolą zagwarantowania każdemu jego prawa. Pochodzi ona z księgi 1 *regularum* Ulpiana, a została przekazana w – D. 1,1,10 pr. Chociaż w paremii tej zauważa się konotacje z wieloma koncepcjami sprawiedliwości, uprzednimi względem definicji Ulpiana, to jednak jest to paremia, która na wskroś wyraża treść rzymską, nacechowaną poszukiwaniem rozwiązań słusznych. Co więcej, Ulpian korzystając z wypracowanych definicji sprawiedliwości, potraktował je krytycznie, jako niedostosowane do rzeczywistości (D. 1,1,1,1).

Suum cuique tribuere, w jakiejś mierze, odpowiada artystotelesowskiemu rozumieniu sprawiedliwości dystrybutywnej czy rozdzielczej (*iustitia distributiva*), która zapewnia członkom wspólnoty państwa czy rodziny udział w dobru wspólnym⁷⁴. W tym określeniu kryje się afirmacja i zabezpieczenie istniejącego porządku.

W definicji sprawiedliwości według Ulpiana można dostrzec wyraźne wpływy koncepcji Cyncerona. Zdaniem Anny Pliseckiej definicja sprawiedliwości Ulpiana stanowi uproszczoną wersję definicji Cyncerona⁷⁵, dla którego sprawiedliwość będąc jednym ze składników cnoty – obok roztropności, męstwa i powściągliwości (*De officiis* I, 15; *De virtibus*, 1), jest postawą duchową, zachowywaną dla powszechnej użyteczności i przyznającą każdemu jego godność. (*Iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribu-*

⁷³ Aż do początków III w. p.n.e. kapłani mieli monopol na wiedzę prawniczą. Przelamał to Tyberiusz Korunkaniusz – pierwszy plebejski *pontifex maximus*.

⁷⁴ W odróżnieniu od sprawiedliwości wyrównawczej (*iustitia commutativa*), oznaczającej równość wzajemnych świadczeń.

⁷⁵ A. PLISECKA, *Definicja sprawiedliwości w filozofii Cyncerona i w prawie rzymskim*, «Studia Iuridica» 40 (2002), s. 139.

ens dignitatem) – Cynceron – (*De inventione* II, 160)⁷⁶. W odróżnieniu od Cyncerona Ulpian określił, w definicji sprawiedliwości, *genus* jako *voluntas* a nie *habitus animi*⁷⁷, a przedmiot przyznawany zmienił z *dignitas* na *ius*. Zdaniem F. Gallo – jest to definicja bardziej konkretna i przystająca do rzeczywistości⁷⁸. W definicji Ulpiana przekazanej w Digestach zostało użyte słowo *tribuendi – gerundium* – co podkreśla rolę czynności rozdzielania, natomiast w Instytucjach *tribuens*⁷⁹ – *participium* co akcentuje jak gdyby mechaniczne działanie woli.

Chociaż pewną słabością definicji Ulpiana jest to, że zabrakło w niej oznaczenia miar z jakimś zbiorem norm, z prawem w znaczeniu przedmiotowym⁸⁰, jak i to że ponadczasowemu nakazowi można nadać różną treść, to jednak o jej znaczeniu świadczy między innymi to, że zapowiada tezę sprawiedliwości, jako kryterium oceny poszczególnych czynów.

Ulpianowi nie była obca kwestia prawa naturalnego. Pisał „prawem naturalnym jest to prawo, którego wszelkie stworzenia nauczyła sama natura: to bowiem prawo nie jest jedynie właściwe rodzajowi ludzkiemu, lecz wspólne jest wszystkim stworzeniom, które rodzą się na ziemi i morzu, a także ptakom”. *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est.* (D. 1,1,1,3). Koncepcja prawa naturalnego, zakładająca przestrzeganie praw przyrodniczych, czy poszukiwanie ładu i harmonii, rządzących w naturze, jak i dobra wszystkich stworzeń nacechowa-

⁷⁶ *Iustitia agendi* – która przystoi władcom i urzędnikom, którzy zarządzają sprawami publicznymi, nakazuje im, żeby utrzymywali i zachowywali każdego w jego prawach, nagradzali i przyznawali dobra oraz karali i powściągali złych, każdego według jego zasług lub przewinień; A. Plisecka, *op. cit.*, s. 135.

⁷⁷ Cic., *De inv.* 1, 36: *Habitu autem appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem ...*, czyli *habitus* to stała i absolutna doskonałość osiągnięta w jakiejś dziedzinie przez ciało albo duszę.

⁷⁸ F. GALLO, *Diritto e giustizia nel titolo primo del Digesto*, «SDHI» 54 (1988), s. 18-19.

⁷⁹ I. 1,1 pr.: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens.*

⁸⁰ B. SZLACHTA, *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 1343.

na jest wpływami filozofii stoickiej⁸¹. Gdy dla Gaiusa prawo naturalne oznaczało przyrodzony rozsądek, a dla Paulusa słuszność, to dla Ulpiana jest czymś wspólnym wszystkim istotom żywym. Gdy *ius naturale* dotyka ludzi i zwierzęta, prawem właściwym tylko rodzajowi ludzkiemu jest *ius gentium*. Ulpian przyznaje, że czasami ludzie potrafią wprowadzić takie rozwiązania, jakich nie obserwujemy w *ius naturale*, choćby niewolę. (D. 50,17,32) *Lib. 43 ad Sabinum*: O ile według prawa cywilnego (*ius civile*) niewolnicy (*servi*) nie są traktowani jako podmioty praw, o tyle zgodnie z prawem naturalnym wszyscy ludzie są równi: Słowa *Quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt* upoważniają Tony Honoré do nazwania Ulpiana „pionierem praw człowieka”⁸², nawet jeśli Ulpian pisząc „Niewolnik nie może być stroną stosunku obligacyjnego” (D. 50,17,22 pr.), czy „Kobiety są odsunięte od wszystkich obowiązków, mających swe źródło w prawie cywilnym i publicznym. Stąd nie mogą być one sędziami, sprawować urzędów, a także nie mogą stawiać wniosków w sądzie czy występować w cudzym imieniu jako zastępca procesowy”⁸³. (D. 50,17,2 pr.), nie wystąpił przeciwko niewoli jako takiej, czy dyskryminacji kobiet.

Wiele wypowiedzi Ulpiana stało się regułami funkcjonującymi w języku prawniczym do dnia dzisiejszego, np. *Nulla iniuria est, quae in volentem fiat* (D. 47,10,1,5 *Fragment lib. 56 ad edictum Ulpiana*)

⁸¹ W. WOŁODKIEWICZ, M. ZABŁOCKA, *Prawo rzymskie. Instytucje*³, Warszawa 2001, s. 12; por. także L. PONTON, *La définition du droit naturel d’Ulpian: sa reprise par Thomas d’Aquin et son actualisation comme critique des droits de l’homme. À propos d’un livre récent*, «Laval théologique et philosophique» 52.3 (1996), s. 845-860.

⁸² T. HONORÉ, *Ulpian. Pioneer of Human Rights*, Oxford 2002, *passim*; por. także J. GAUDEMET, *Les droits de l’homme ont-ils été reconnus dans l’empire romain?*, «Labeo» 33 (1987), s. 7-23; *Le monde antique et les droits de l’homme. Actes de la 50e session de la société internationale Fernand de Visscher pour l’histoire des droits de l’Antiquité, Bruxelles 16-19 septembre 1996*, red. H. JONES, Bruxelles 1998.

⁸³ Tł. cyt. za T. PALMIRSKIM, *O różnych regułach dawnego prawa. 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» [UKSW] 6.2 (2006), s. 225; Ulpian wiele uwagi poświęcił także prostytucji. Zdaniem A. SOKALI, *Meretrix i jej pozycja w prawie rzymskim*, Toruń 1998, s. 70, „Ulpiana próbę skonstruowania prawnej definicji prostytucji zaliczyć należy niewątpliwie do trwałych osiągnięć rzymskiej jurysprudencji”.

Nie wyrządza się krzywdy chcącemu, czy też *Iura non in singulas perasonas, sed generaliter consituuntur* (D. 1,3,8 księgi komentarza Ulpiana *ad Sabinum*) – Prawa są stanowione nie ze względu na konkretne osoby, lecz dla wszystkich.

W oparciu o 6 lib. *disputationum* Ulpiana została sformułowana zasada *Dolus non praesumitur* – Złego zamiaru nie domniemywa się (ad. D. 22,3,18,1), w myśl której życie społeczne nie byłoby do pomyślenia bez wzajemnego zaufania. Zanegowanie uczciwości poszczególnego człowieka wymagałoby przeprowadzenia przeciwdowodu⁸⁴.

W swoich rozważaniach Ulpian dotykał także kwestii praworządności. Na bazie fragmentu z księgi 4 *de adulteriis* Ulpiana (D. 40,9,12,1) *Ipsa igitur quae divertit omnes omnimodo servos suos manumittere vel alienare prohibetur, quia ita verba faciunt, ut ne eum quidem servum, qui extra ministerium eius mulieris fuit vel in agro vel in provincia, possit manumittere vel alienare: quod quidem perquam durum est, sed ita lex scripta est*, w średniowieczu sformułowano ogólną zasadę *Dura lex sed lex*. Słowa Ulpiana odnosiły się do wydanej w czasach Augusta *lex Iulia de adulteriis coercendis*, która regulowała odpowiedzialność za zdradę małżeńską. Kobieta oskarżona o cudzołóstwo przez 60 dni od wszczęcia procesu o *adulterium* nie mogła wyzwolić niewolników. Miało to przeciwdziałać sytuacji, w której niewolnicy nie złożąliby zeznań w takim procesie. Co więcej, zakaz taki dotyczył także tych niewolników kobiety, którzy ze sprawą nie mieli bezpośrednio nic do czynienia. Choć dyspozycja ustawy była surowa w swojej treści, to jednak Ulpian opowiedział się za szacunkiem do jej sformułowania⁸⁵. Nawet jeśli ta zasada nie oddawała w pełni ducha narodu, „który nie był narodem ustaw”⁸⁶, to jednak ukazuje inklinację jurysty w stronę ideału pewności prawnej. Na bazie wypowiedzi Ulpiana wypracowano także paremię *Pacta sunt servanda* – Umów należy dotrzymywać (D. 2,14,7,7)⁸⁷.

⁸⁴ A. KACPRZAK, J. KRZYNÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 67.

⁸⁵ A. KACPRZAK, J. KRZYNÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 83.

⁸⁶ M. KURYŁOWICZ, *Rzymskie sentencje prawnicze o człowieku, sprawiedliwości i prawie*, «Palestra» 33.7 (1988), s. 79.

⁸⁷ A. KACPRZAK, J. KRZYNÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 106.

Co więcej, Ulpian postulował wymóg ustanawiania ściśle określonych norm karno-prawnych. W 3 lib. *ad legem Iuliam et Papiam* pisał: *Poena non irrogatur; nisi quae quaque lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est* (D. 50,16,131,1). W odróżnieniu od grzywny (*multa*) wymierzanej arbitralnie przez urzędnika posiadającego prawo wymierzania kar poprawczych (*coercitio*), kara (*poena*) powinna być wymierzana tylko wtedy, gdy jest to przewidziane ustawą czy innym przepisem prawnym. Na bazie tej wypowiedzi Johan Paul Anselm von Feuerbach, korzystając z dorobku wielu myślicieli zwłaszcza C. Beccaria i Monteskiusza, w 1801 r., sformułował zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege*⁸⁸. Oczywiście trzeba dodać, że zasada praworządności karnej nigdy w starożytności nie obowiązywała w taki sposób, w jaki my jesteśmy dzisiaj do tego przyzwyczajeni.

W swoich rozważaniach Ulpian dotykał także jednej z najważniejszych reguł filozofii i religii, a mianowicie zasady wolności myśli. W 3 lib. *ad edictum* Ulpiana (D. 48,19,18) czytamy *cogitationis poenam nemo patitur* – Nikogo nie karze się za jego myśli. Chociaż zasada ta w życiu społecznym, ze względu na dobro wspólne, bywa ograniczana, to jednak na gruncie prawa karnego, oznacza, że karze nie podlega sama intencja popełnienia przestępstwa⁸⁹.

Newralgicznym miejscem zabezpieczania sprawiedliwości jest proces, który w oparciu o szereg reguł procesowych pozwala poszkodowanemu dochodzić swoich racji. W nauczaniu Ulpiana odnajdujemy

⁸⁸ Por. P. SADOWSKI, *Wpływ Monteskiusza, Beccarii i Feuerbacha na powstanie zasady praworządności 'nullum crimen, nulla poena sine lege'*, [w:] *'Ad plenam unitatem'*, red. P. JASKÓŁA, R. PORADA, Opole 2002, 489-495; Por. też art. 42 § 1 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. czy art. 1 § 1 k.k.: „Odpowiedzialności karnej podlega ten, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia”.

⁸⁹ Por. Art. 16 § 1 k.k.: „Przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania. § 2 Przygotowanie jest karalne tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi”.

wiele reguł prawa procesowego, które wyrażają jego życiową mądrość. W obawie o pomyłki sądowe pisał: *Satis enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari* – Lepiej pozostawić bezkarnym występki złooczyńcy niż skazać niewinnego. Część fragmentu z księgi 7 de *officio proconsulis* Ulpiana, (D. 48,19,5 pr.), czy *Reus in exceptione actor est* – Pozwany w zakresie zarzutu procesowego staje się powodem (D. 44,1,1)⁹⁰, czy wreszcie *Res iudicata pro veritate accipitur* – Rozstrzygnięcie sądowe przyjmuje się za prawdziwe D. 50,17,207 – Fragment *lib 1 ad legem Iuliam et Papiam* Ulpiana.

Odniesienie się do wypowiedzi Ulpiana było podstawą utworzenia wielu paremii czy brokardów. *Reformatio in peius iudici appellato non licet* – Sędziemu apelacyjnemu nie wolno zmienić (wyroku) na niekorzyść (odwołującego się) – ad. D. 49,1,1 pr. Paremia znajduje swe oparcie we fragmencie z księgi 1 de *appellationibus* Ulpiana⁹¹. W nawiązaniu do fragmentu *lib 1 opinionum* Ulpiana, w którym jurysta postulował wysłanie namiestnika prowincji w dążeniu do odkrycia prawdy, poprzez badanie prawdziwości przedłożonych dowodów, Bartolus sformułował zasadę *Nostrum est iudicare secundum allegata et probata* – Powinniśmy sądzić zgodnie z przedłożonymi i pewnymi dowodami – ad. D. 1,18,6,1. Umiłowanie mądrości Ulpiana widać także w innych działach prawa, np. w prawie rzeczowym, *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet* – Nie można przenieść na drugiego więcej praw niż ma się samemu (D. 50,17,54).

O wartości prawnych koncepcji Ulpiana świadczy fakt, że w VI w. kompilatorzy justyniańscy, wiele z wyciągów Ulpiana włączyli do ich epokowego dzieła *Digesta*. Prawie 1/3 *Digestów* to fragmenty ksiąg Ulpiana. Jurysprudencja rzymska, prezentowana przez Ulpiana, łącząc wartości prawne z etycznymi, osiągnęła bardzo wysoki poziom.

⁹⁰ Szerzej por. A. KACPRZAK, J. KRZYNÓWEK, W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 122.

⁹¹ Paremia wyraża zakaz *reformatio in peius* w sądowym postępowaniu odwoławczym, por. art. 434, 454 k.p.k.

I chociaż 28 września 321 r., tak aby położyć kres „wiecznym sporom uczonych” *Notae* Ulpianusa, jak i Paulusa, z woli cesarza Konstantyna Wielkiego zostały pozbawione prawnego znaczenia⁹², to w 426 r. znaczenie Ulpiana zostało rewitalizowane. Jego pisma, obok pism Gajusa, Papiniana, Paulusa i Modestyna uzyskały moc obowiązującą w praktyce sądowej. W ramach tzw. *Ustawy o cytowaniu* Walentyniana III i Teodozjusza II w praktyce sądowej, należało się powoływać na autorytet wyżej wspomnianych prawników. Jeżeli opinie tychże jurystów w danej sprawie różniły się, sędzia przyjmował pogląd większości, w przypadku jednakowej liczby głosów szedł za wskazaniem księcia jurystów rzymskich Papiniana. Gdyby Papinian w danej sprawie nie wypowiadał się, a liczba głosów była równa, sędzia miał swobodę wypowiedzenia się za wskazaną opinią⁹³.

G. Crifò traktuje dzieło Ulpiana, zatem jego życie i nauczanie, obok symbolicznej śmierci Papiniana, jako argument, że prawa nie można traktować jedynie jako *instrumentum regni*, a prawnika jako tylko doradcę władcy⁹⁴. Zdaniem tegoż autora dzieło Ulpiana prezentuje „pełnię świadomości historycznej”, „wielką lekcję doświadczenia”, „rację, może najgłębszą przetrwania prawa rzymskiego”. Jego definicje tworzą „intymną filozofię prawa rzymskiego”⁹⁵.

Mimo upływu wieków poglądy Ulpiana tak bardzo są cenne, iż nie dziwi, że jego zdania były bardzo często przywoływane przez Jana Pawła II⁹⁶. Papież gdy otrzymywał doktorat *honoris causa* Wydziału Prawa Uniwersytetu La Sapienza w Rzymie powiedział: „Chociaż poświęciłem swoje młodzieńcze lata studiom filozofii i teologii, to jednak

⁹² C.Th. 1,4,1: *Imp. Constantinus A. Ad. Maximum P(raefectum) U(rbi). Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt, aboleri praecipimus. Dat. IIII K. Oct. Crispo et Constantino Cons.*

⁹³ A. DĘBIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 75.

⁹⁴ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 785.

⁹⁵ G. CRIFÒ, *op. cit.*, s. 706.

⁹⁶ P. SADOWSKI, *Prawo rzymskie w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] *Studia i rozprawy*, Opole 2004, s. 300.

zawsze żywiłem wielki podziw dla nauki prawa, w jej najważniejszych przejawach, dla prawa rzymskiego Ulpiana, Gaiusa i Paulusa, *Corpus iuris civilis* Justyniana, Dekretu Gracjana, *Magna Glossa Accursiusa*, *De iure belli et pacis* Grocjusza, nie wspominając już o niektórych szczytowych osiągnięciach nauk prawnych charakterystycznych dla Europy czy Włoch”.

Znajomość prawa, pełnione funkcje, liczne dzieła Ulpiana, dowodzą, że nieustannie parał się on badaniem „prawa przez jego pierwsze przyczyny”. Pytał o istotę prawa, o to czym jest prawo naturalne, jak i o to, czym jest sprawiedliwość. Rzeczywistość jurystyczną opisywał językiem prawa i językiem filozofii. Przedkładając filozofię prawdziwą nad pozorną, nie abstrahował od istoty filozofii, jak i od istoty prawa. Jego koncepcja praworządności w pełni zasługuje na miano integralnej, jednoczącej praworządność materialną z formalną. Szanując rygoryzm normy stanowionej, nie uciekał od etycznego wymiaru prawa. Odnoszenie się do *aequitas* nie przeszkadzało mu w trosce o *certitudo legalis*. Słuszność nie niwelowała postulatu bezpieczeństwa prawnego, pewności i określoności prawa. W jego koncepcji sprawiedliwości widzimy nawiązywanie do myśli Cyserona, w jego koncepcji prawa naturalnego do stoików. W zakresie praworządności karnej dostrzegamy w nim prekursora tego, co zostało najdobitniej wypracowane dopiero po kilkunastu wiekach. Umiejętność dostrzeżenia równości ludzi w zakresie prawa naturalnego przybliżyła go do filozoficznej myśli chrześcijańskiej.

THE PHILOSOPHY OF LAW IN ULPIAN'S LIFE AND TEACHING

Summary

The purpose of this article, is to show, taking into account Ulpian's life and teaching, that the Roman jurisprudence was interwoven with some elements of philosophy. The first part of the article illustrates the influence of Ulpian's life history on his philosophical and legislative views, whereas the second part presents the latter.

His knowledge of law, the posts which he occupied, and numerous works prove that Ulpian was preoccupied with studying „law through its first causes”. He asked about the essence of the law, about what the natural law is, and what justice is. He described the juridical reality using the language of law and philosophy. His concept of lawfulness can be perceived as integral, combining material and formal legality. He did not depart from the ethical dimension of law although he respected the rigours of the formalised norms. Referring to *aequitas* did not disturb him in paying attention to *certitudo legalis*. In his concept of lawfulness one can see a reference to Cicero's ideas and in his concept of natural law one can observe a reference to the Stoics. In the field of the penal lawfulness one can perceive Ulpian as a precursor of the ability to perceive the human equality in the sphere of natural law, the concept elaborated as late as several centuries afterwards. Perceiving the equality of people, approximates him to the Christian's philosophical idea.